
NEGATIEVE RECIPROCITEIT

BIJ SICILIAANSE PASTORALISTEN*

PROF. DR. A. BLOK

Men heeft niet altijd beseft dat vijandschap een relatie is en dat negatieve vormen van uitwisseling een belangrijk element kunnen zijn in de sociale structuur van een gemeenschap. In dit verband zijn de opmerkingen van Campbell en die van Sahlins nog steeds van belang.¹ In zijn boek over de Sarakatsani (transhumerende schaapherders in het noorden van Griekenland) wijst Campbell op een interessante parallel. Hij stelt voor dat²

” it is perhaps not unprofitable to consider theft in the general context of competitive gift exchange. The victim, both from honour and self-interest, is obliged to commit a counter-theft. Like the return gift in other societies, the return theft among the Sarakatsani should ideally be greater than the original theft. Like a series of prestations and counter prestations, in theory a series of thefts never ends, for after each reciprocal act an amount of debt remains. ”

Kort nadat Campbells boek verschenen was, publiceerde Sahlins zijn essay over primitieve vormen van uitwisseling. Gebruik makend van een innoverend artikel van Gouldner uit 1960 en zich beperkend tot zogenaamde primitieve of staatloze samenlevingen, ontwikkelde hij een typologie van verschillende vormen van uitwisseling.³ In zijn continuüm worden drie hoofdvormen onderscheiden. *Generalized reciprocity* omvat altruïstische vormen van uitwisseling, de ”zuivere gift”, die men gewoonlijk aantreft onder nauwe verwanten, vrienden en burens. Het zou hier van slechte smaak getuigen expliciet te zijn over tegenprestaties. Aan de ander kant van het continuüm vinden we *negatieve reciprocity*, dat wil zeggen, toeëigening door list of geweld op basis van de *lex talionis*. Deze vorm kunnen we verwachten tussen onbekenden en vijanden. Een derde vorm van uitwisseling is *balanced reciprocity*. Deze verschilt van *generalized reciprocity* doordat het persoonlijke element minder sterk spreekt en de economische aspecten belangrijker zijn. Deze vorm vinden we vooral tussen mensen die niet verwant zijn. Sahlins stelt dat sociale afstand, en vooral afstand in

termen van verwantschap de vorm van uitwisseling bepaalt.

Deze analytische onderscheidingen kunnen ons helpen bij het begrijpen van de vormen van reciprociteit die ik aantrof in een Siciliaans bergdorp. Maar zoals we zullen zien, dwingen de gegevens uit dit deel van het Mediterrane gebied ons enkele aspecten van het model van Sahlins te herzien.

II

Het dorp Genuardo (een pseudoniem) ligt in het binnenland van West-Sicilië, een gebied waar tot voor kort latifundia ofwel grote landgoederen overheersten.⁴ In de jaren vijftig heeft deze streek een grotendeels mislukte agrarische hervorming ondergaan. Sindsdien heeft het gebied massale emigratie gekend, met name in de vorm van migratie-arbeid, naar de industriegebieden van West-Europa. Vervolgens heeft de overheid op grote schaal in deze regio geïnvesteerd, in het bijzonder na de aardbeving van 1968. Hoewel de meeste grote landgoederen verdeeld zijn, hebben landbouw en veeteelt nauwelijks veranderingen ondergaan. Pastoralisme en de verbouw van graan overheersen nog steeds. Verschillende plaatselijke ondernemers bezitten grote kudden koeien en schapen. Enkel een van hen zijn er in geslaagd aanzienlijke landerijen te verwerven. Ze exploiteren hun bedrijf met herders die ze recruterende uit zowel verwanten als vreemden. We zullen ons nu bezighouden met de veranderende relaties tussen twee van deze sociaal gestegen families.

F. behoorde tot een van deze families van pastoralisten. Hij was kort voor de tweede wereldoorlog geboren en was getrouwd in de late jaren zestig. Voordien had F. enige tijd in de gevangenis gezeten vanwege een gewelddadig conflict over een vrouw. Samen met zijn jongere broer hoedde hij zijn schaapskudden in verschillende delen van het territorium van het dorp. F. slaagde erin zijn positie te verbeteren: hij vergrootte zijn kudden, fokte vee en nam herders in dienst. Het paste geheel in deze lijn dat hij zich vrienden verwierf, deze relaties cultiveerde en betrokken raakte in talrijke "altruïstische" transacties. Zoals typerend is voor sommige *mafiosi*, drong F. zijn vrijgevigheid op. Men kon bijvoorbeeld zijn uitnodiging om koffie te drinken in een van de bars niet weigeren. Dat zou een belediging zijn geweest. Ook was het bijna onmogelijk zijn bemiddeling te vermijden wanneer hij een herder met een moederloos kalf aanbood te zorgen voor een vervangende moederkoe. Zijn hele gedrag, ook zijn houding en enigszins uitdagende gang, evenals de onverklaarbare schommelingen in de omvang van zijn veebezit, wekten de indruk dat F. deel uitmaakte van een netwerk van vrienden-van-vrienden. In elk geval beschouwde hij zichzelf als een *mafioso*.

F. had niet alleen vrienden. Het was onvermijdelijk dat hij ook vijanden kreeg, en ook in Sicilië is het vaak moeilijk de twee van elkaar te onderscheiden. Op een dag ontdekte F. dat men een groot deel van zijn kudde dodelijk verwond en verminkt had. En enige tijd voordat hij bij zijn kudde vermoord werd, was er op hem geschooten toen hij in zijn auto onderweg was. Na dit incident hadden onbekenden de deurpost van zijn huis in het dorp omhangen met een *'ncirata*, een grote, wijde zwarte cape die ruiters beschermt tegen de regen. Maar volgens traditie is het draperen van een huisdeur met een dergelijke cape een teken van rouw.

Er zijn zeker wel vier verschillende verhalen over de wijze waarop F. om het leven kwam. Deze versies sluiten elkaar geenszins uit, en ook dit wijst erop dat F. betrokken was in een netwerk van *mafiosi*. In dit verband moet er op gewezen worden dat de kleine veediefstallen in het territorium van Genuardo - die al geruime tijd aan de gang waren - met de dood van F. plotseling eindigden.

F. was op zeer vriendschappelijke voet gekomen met de gebroeders P., alle zes ook veehouders en afkomstig uit een naburig dorp. Drie van hen waren getrouwd met vrouwen uit Genuardo en hadden zich ook in die plaats gevestigd. Hun maatschappelijke positie was bescheiden. Ze werden beschouwd als *mafiosi* en een van hen was verbannen geweest naar Noord-Italië. F.'s vriendschap met hen bracht relaties van peetouderschap met zich mee en, als echte *compari*, respecteerden ze elkaar. Hun betrekkingen begonnen te verslechteren in de jaren zestig toen F. zonder de broers P. te raadplegen of hen daarover in te lichten geheel voor zichzelf een grote kudde vee kocht die te koop was aangeboden op een van de landgoederen in het territorium van Genuardo. Ongeveer achttien maanden later, tijdens de kerstdagen, werden meer dan honderd schapen van F. en verschillende van zijn koeien gruwelijk verminkt. Van een groot aantal schapen was de buik opengesneden en de dieren vertrapten hun eigen ingewanden; van andere dieren waren de pezen van de achterpoten doorgesneden. Al deze dieren moesten ter plekke worden afgemaakt. Naar verluid beschuldigde F. twee van de gebroeders P., die vervolgens werden gearresteerd en acht maanden in voorlopige hechtenis moesten doorbrengen voor ze werden vrijgelaten. Pas enkele jaren later begon F. waarschuwingen te krijgen. Eerst werd er op hem geschoten. Daarna vond hij de grote zwarte regencape boven zijn huisdeur, het voorteken van zijn naderende dood.

Eén versie van de gebeurtenissen benadrukt sterk het aandeel van de gebroeders P. Hoewel ze, naar men mij meedeelde, de weduwe van F. hadden bezocht om haar te condoleren (een gebaar dat de vrouw zonder omhaal afwees), waren de betrekkingen tussen de twee families duidelijk verslechterd. Bovendien had F. reeds eerder de gebroeders P. beledigd door een ongeoorloofde relatie aan te knopen met de jongere, ongehuwde schoonzuster van een van hen. Dit was vermoedelijk de reden waarom de moeder van het meisje, direct nadat F. vermoord was, ondervraagd werd door de *carabinieri*. Deze vrouw was wegens een geweldsmisdrijf eerder met de justitie in aanraking geweest. Ze zei niets van deze zaak te weten en beschikte over een alibi. Hiermee zijn we al beland in een tweede versie van het gebeuren.

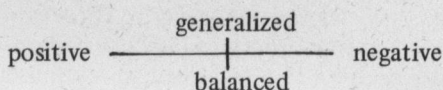
Een derde interpretatie, die beschouwd kan worden als een glosse op de eerdere versie, legt de nadruk op het aandeel van F. in een interprovinciaal netwerk van veedieven. Tijdens zijn verblijf in de gevangenis had F. vriendschappelijke betrekkingen aangeknoopt met een belangrijke *mafioso* uit een van de grotere plaatsen in West-Sicilië. Deze man bracht F. later in contact met andere "vrienden". Het is niet onwaarschijnlijk dat F. zich sterker voelde in dit nieuwe gezelschap en zich onafhankelijker begon te gedragen tegenover de gebroeders P. Dit zou tenminste kunnen verklaren waarom hij ze passeerde bij de voordelige koop van een groot aantal stuks vee, hetgeen de gebroeders P. opvatten als een affront (*sfregio*, letterlijk: ontoring). Volgens deze lezing zou F. het slachtoffer geworden zijn van de wraak van de gebroeders P. Maar F. kon ook gedood zijn door zijn vrienden de veedieven vanwege een of andere onenigheid over de verdeling van de buit. Tenslotte zou F.'s dood ook te maken kunnen hebben met zijn beweerde veelvuldige overtredingen van het weiderecht van anderen (*pascolo abusivo*). Deze overtredingen, evenals de veediefstallen die men hem toeschreef, kunnen heel goed deel gevormd hebben van een serie nega-

tieve uitwisselingen. Maar waarover vrijwel alle informanten het over eens waren was dat met F.'s dood in mei 1979 ook een einde kwam aan de talrijke overtredingen en kleine diefstallen.

III

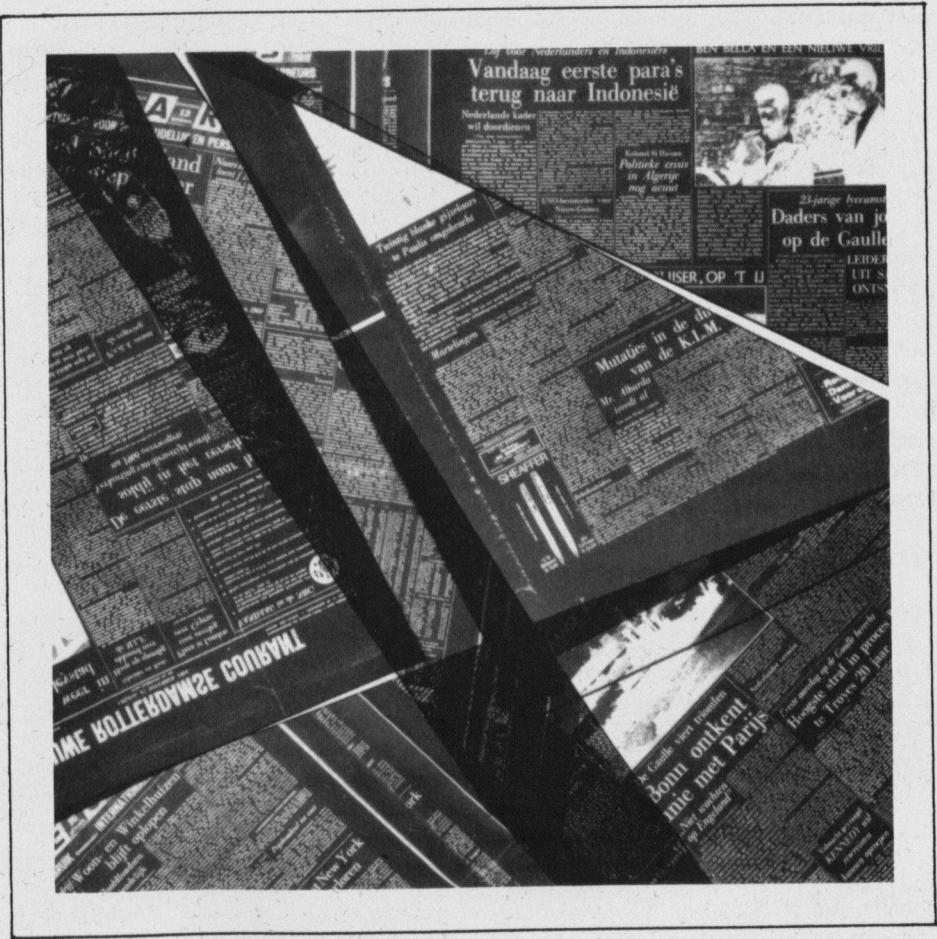
Wat ook de ware toedracht geweest moge zijn - en in zekere zin bevatten al deze versies een kern van waarheid - één ding is duidelijk: reciprociteit is veel complexer dan Sahlins suggereert. Zelfs zonder het etnografische bewijsmateriaal komen we met zijn typologie in moeilijkheden. Zoals het Siciliaanse geval laat zien, komt negatieve reciprociteit voor in zowel 'gegeneraliseerde' als in 'vereffenende' vorm. Vergelding kan onmiddellijk en direct plaatsvinden, maar het ligt meer voor de hand - juist vanwege het effect - dat mensen pas wraak nemen en represailles uitwisselen na lange tussenpozen, dat wil zeggen wanneer de tegenstander minder alert geworden is, minder op zijn hoede is, of zelfs alle achterdocht heeft laten varen. Dit alles ondergraaft het model van Sahlins in ernstige mate en onthult tevens zijn logische gebreken.

Generalized reciprocity en *balanced reciprocity* vormen logische paren. Maar men kan geen van beide beschouwen als een tegenhanger van negatieve reciprociteit. Mede in het licht van de Siciliaanse voorbeelden is er veel meer voor te zeggen, zowel logisch als empirisch, om te onderscheiden tussen positieve en negatieve reciprociteit enerzijds en "gegeneraliseerde" en "vereffenende" vormen van uitwisseling anderzijds. Deze logische onderscheidingen leveren vier hoofdvormen van uitwisseling op:

De betrekkingen tussen Siciliaanse pastoralisten laten ook zien dat verschillende vormen van reciprociteit kunnen plaatsvinden op verschillende niveaus, te zelfder tijd en tussen dezelfde mensen, waarbij de ene vorm kan dienen om de andere te verhullen. Ogenschojnlijk bleven de twee families vriendschappelijke betrekkingen onderhouden. Zoals een informant het formuleerde: "Dat is hoe ze (i.e. *mafiosi*) zijn. Als ze het voornemen hebben iemand uit de weg te ruimen, behandelen ze hun slachtoffer juist bijzonder vriendelijk". Verschillende spreekwoorden en uitdrukkingen doen vermoeden dat we hier te maken hebben met standaardprocedures. Bijvoorbeeld: "Is de hand van binnen of van buiten gekomen?" "Degene die het bos omhakt komt van binnen". "God bewaar mij voor mijn vrienden". "Wees bevriend met iedereen, heb vertrouwen in niemand".

In de derde plaats is het model van Sahlins statisch. Vaak komen negatieve vormen van reciprociteit voort uit positieve, "gegeneraliseerde" vormen van uitwisseling. Dit

vindt men zeker niet alleen onder Siciliaanse *mafiosi*. Het is zelfs een vrij algemeen verschijnsel, zoals onder andere blijkt uit gedetailleerde studies van heksenprocessen.⁵ Zoals de literatuur over *mafia* laat zien, kan het proces van reciprociteit ook anders verlopen: bijvoorbeeld wanneer families na een vete vrede sluiten en vrouwen aan elkaar uithuwelijken of via het peetouderschap met elkaar verbonden raken. Dit brengt ons op een vierde en laatste kanttekening bij het schema van Sahlins. Het lijkt hoogst onwaarschijnlijk dat negatieve reciprociteit "de meest onpersoonlijke vorm van uitwisseling" is, en ook nog een functie zou zijn van sociale afstand, of zelfs van afstand in termen van verwantschap.⁶ Het ziet er eerder naar uit dat negatieve reciprociteit, evenals incest, "begins at home". Juist omdat mensen het meest te weten van nauwe verwanten en vrienden, zijn die ook het meest kwetsbaar en kan men hen het gemakkelijkst misleiden en benadelen. Dit is waarschijnlijk wat Nietzsche bedoelde toen hij schreef: "Gemeinschaft macht gemein". Er is in feite niets onpersoonlijks aan negatieve vormen van reciprociteit. Het is juist een van de belangrijkste inzichten die de antropologische literatuur over "kin-ordered" samenlevingen te bieden heeft, dat vriendschap en vijandschap wisselende aspecten zijn van een en dezelfde structurele relatie.⁷ Ook bij het bestuderen van vormen van reciprociteit moeten we tenslotte bedenken dat een cultuur in de eerste plaats in haar eigen termen begrepen moet worden, niet in termen van theoretische of praktische schema's die men er van buitenaf oplegt.⁸

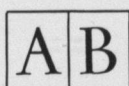
NOTEN

* Dit artikel is een enigszins gewijzigde versie van een paper die verschenen is in *Production pastorale et société. Bulletin de l'équipe écologie et anthropologie des sociétés pastorales* (1983), no. 13.

- 1 J.K. Campbell, *Honour, family and patronage. A study of institutions and moral values in a Greek mountain community*. Oxford, 1964; en Marshall D. Sahlins, On the sociology of primitive exchange. In: Michael Banton (Ed.), *The relevance of models for social anthropology*. A.S.A. Monographs, vol. I, pp. 139-236. London, 1966.
- 2 Campbell, *Honour, family and patronage*, pp. 211-12.
- 3 Vgl. Alvin W. Gouldner, The norm of reciprocity: A preliminary statement. *American Sociological Review* (1960), vol. 25, pp. 161-78; en Sahlins, On the sociology of primitive exchange, pp. 140.
- 4 Voor meer details over deze streek, zie Anton Blok, *The mafia of a Sicilian village, 1860 - 1960*. New York, 1975. De gegevens waarop dit artikel is gebaseerd zijn verzameld tijdens een kort bezoek in de herfst van 1983.
- 5 Zie bijvoorbeeld Robert Muchembled, *Les derniers bûchers. Un village de Flandre et ses sorcières sous Louis XIV*. Paris, 1981.
- 6 Sahlins, On the sociology of primitive exchange, p. 148.

- 7 De term "kin-ordered" heb ik ontleend aan Eric R. Wolf, *Europe and the people without history*. Berkeley, 1982, pp. 88-89. Over deze structurele relatie, zie de opmerking van Edmund Leach, *Anthropological aspects of language: Animal categories and verbal abuse*. In: E.H. Lenneberg (Ed.), *New directions in the study of language*. Cambridge, Mass., 1964, p. 43.
- 8 Vgl. Eric R. Wolf, *Anthropology*. Englewood Cliffs, N.J., 1964, p. 21.

- ☐ taalwetenschappen
- ☐ literatuurwetenschappen
- ☐ sociologie
- ☐ psychologie
- ☐ pedagogie
- ☒ geschiedenis
- ☐ filosofie
- ☐ politieke wetenschappen
- ☐ spaans
- ☐ klassieke talen
- ☐

ATHENAEUM BOEKHANDEL & NIEUWSCENTRUM
Spui 14-16, 1012 XA Amsterdam, tel. 020-23 39 33/22 62 48/22 04 64

*Behalve weten-
schappelijke litera-
tuur vindt U bij ons
een grote collectie
literatuur, poëzie,
crime & buitenland-
se pockets.*

Academische boekhandel en antiquariaat

WRISTERS B.V.

Guldenstraat 20 (Grote Markt) - 9712 CE Groningen
Telefoon 050 - 185218

skript

skript is een historisch tijdschrift, opgericht dóór studenten vóór studenten: om geschiedenisstudenten een kans te geven hun wetenschappelijke werk (grote en kleine scripties, werkgroepverslagen etc.) in de vorm van een artikel aan een groter publiek voor te leggen.

Na 5 jaar vervult **skript** deze platform-functie nog steeds en het gaat beter dan ooit!

Bovendien bevat **skript** interviews met bekende, actueel in de belangstelling staande, buitenlandse historici zoals Pocock, Elias, Foucault, Darnton en Le Roy Ladurie.

Een abonnement op **skript** is een "must" voor elke geschiedenisstudent.

skript verschijnt 4 maal per jaar, waaronder 1 dubbeldeks themanummer (het volgende gaat over RITUELEN).

Abonnement: f 17,50, giro 2624858 t.n.v. "stichting Skript (*tijdschrift*)", Spuistraat 134 1012VB Asd, o.v.v. "abonnement Skript" (vergeet uw postcode niet!).

Losse nummers: f 5,=, themanummer f 9,=.

Inlichtingen en insturen van artikelen: redactie bereikbaar via studietoelagen tel: 525 2067.

skript historisch tijdschrift, is onderdeel van *Stichting Skript*. Deze stichting organiseert congressen, lezingen e.d. op historisch gebied en geeft boeken uit. Zoals binnenkort: *Wat dunkt u van Spanje? Nederlanders en de Spaanse burgeroorlog 1936-1939*
Prijs: f 15,= in de boekhandel.